تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۳/۲۰
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۷/۲
صفحات: ۷۳-۵۹

بررسی کارکرد شهرهای کوچک در نظام‌شهری و توسعه منطقه‌ای (مطالعه موردی شهر نایین)

اصغر نظریان[۱]
کتایون بهارلویی[۲*]

چکیده

شهرهای کوچک مانند حلقه اتصال بین شهرهای بزرگ و میانی و روستاشهرها هستند که می‌توانند بر مراکز خدمات‌رسان در سلسله‌مراتب شهری و توسعه منطقه‌ای تأثیرگذار باشند؛ از این‌رو همواره مورد توجه بسیاری از برنامه‌ریزان قرار گرفته‌اند. افزون بر این، ساختار شهری ایران گویای این نکته است که شهرهای کوچک، نقش تأثیرگذاری در ارائه خدمات به حوزه نفوذ خود ندارند. این مسأله در مورد استان اصفهان نیز صادق می‌باشد. استان اصفهان، در سال ۱۳۹۰، دارای ۱۰۱ شهر بوده است که از این تعداد ۸۵ شهر آن جزء شهرهای کوچک (زیر پنجاه هزار نفر) محسوب می‌شوند.

هدف اصلی مقاله حاضر، بررسی نقش و کارکرد شهرهای کوچک استان اصفهان در نظام شهری و توسعه منطقه‌ای است. روش پژوهش، توصیفی- تحلیلی می‌باشد که در آن از مدل‌های کمّی و روش‌های آماری استفاده شده است.

مطابق بررسی‌های صورت‌گرفته از طریق مدل اندازه - رتبه شهری، شیب خط از سال ۱۳۳۵ تا سال ۱۳۹۰ افزایش یافته و ضریب آنتروپی شهرهای استان اصفهان نیز گویای عدم تعادل فضایی می‌باشد. با بررسی از طریق ضریب L.Q، بخش صنعت و خدمات در شهر نایین از نظر اقتصادی به عنوان بخش پایه‌ای مشخص شده و مطالعه حوزه نفوذ شهر نایین براساس روش توسعه‌یافتگی موریس نیز سطوح مختلف خدمات‌رسانی را تعیین می‌کند.

آنچه عملکرد این شهر و تمام شهرهای کوچک را در نظام شهری و توسعه منطقه‌ای کمرنگ نموده است، عدم وجود شهر میانی به تعداد کافی (۲۵۰-۱۰۰ هزار نفر جمعیت) در سلسله‌مراتب شهری و تمرکز شدید امکانات خدمات در شهر اصفهان بوده است؛ بنابراین تقویت شهرهای کوچک و تزریق سرمایه به آنها می‌تواند راهکار مناسبی برای نیل به ساختار فضایی متعادل در سطح استان باشد.

واژه‌های کلیدی: شهرهای کوچک، سلسله‌مراتب شهری، توسعه منطقه‌ای، تعادل فضایی، نایین
طبقه‌بندی JEL: C52, O18, R0, R58.

۱- دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، تهران، ایران
۲*- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ملایر، همدان، ایران، مسئول مکاتبات: Bahar54k@gmail.com

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-07]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1392.1.4.5.7]

۱- مقدمه

در گذشته، سازمان فضایی سیستم‌های شهری بسیار متأثر از عامل فاصله و هندسه فضا بوده است. امروزه به واسطه همگرایی و یکپارچه شدن اقتصادهای ملی با اقتصاد بین‌المللی و دیگر عوامل، تغییراتی در جغرافیایی شهری و سیستم‌های شهری به وجود آمده است (عظیمی، ۱۳۸۱).

شهرها قبل از صنعتی شدن از بسیاری جهات با شهرهای دنیای صنعتی و امروزی تفاوت داشتند. هر چند که شهرهای قبل از عصر صنعت، گاهی از بزرگترین مراکز تجمع انسانی روزگار خود بودند، توسعه کند و کم محدوده شهری و جمعیت آنها و شالوده‌های زندگی اجتماعی- اقتصادیشان خلاف آن چیزهایی بود که امروز در شهرهای بزرگ دنیا شاهد آن هستیم (شیعه، ۱۳۸۱). شهرنشینی شتابان که در اواخر قرن هجدهم و اوایل قرن نوزدهم در اروپای غربی و آمریکای شمالی رخ داد با فرایند تدریجی صنعتی شدن و تحولات اقتصادی همراه شد و با افزایش تقاضای نیروی کار در شهرها، جمعیتشان افزایش یافت (ایراندوست و همکاران، ۱۳۸۴).

جهت دستیابی به ایجاد نظم فضایی سکونت‌گاه‌ها، شهرهای کوچک، بهترین گزینه در اتصال حلقه‌های شهری در سلسله‌مراتب شهری یک منطقه هستند (نظریان، ۱۳۷۸). بر این مبنا در فرایند سازماندهی حوزه‌های روستایی، تقویت و رشد شهرهای کوچک را نمی‌توان نادیده انگاشت؛ زیرا این کانون‌ها امکانات و خدماتی را به نواحی روستایی خود ارائه می‌دهند و می‌توانند نقش بسزایی در توسعه نواحی پیرامونی شهرها داشته باشند. شهرهای کوچک، محرک‌های بسیار قدرتمند رشد و توسعه فضایی هستند و همواره به عنوان یکی از سیاست‌های عمده در امر برنامه‌ریزی کشورهای در حال توسعه، مدنظر قرار می‌گیرند.

هدف اصلی این تحقیق، تعیین جایگاه شهرهای کوچک در سلسله‌مراتب شهری استان اصفهان و نقش این شهرها در توسعه منطقه‌ای می‌باشد که در این رابطه شهر نایین به عنوان مورد مطالعاتی انتخاب گردیده است و جایگاه این شهر در نظام شهری استان به عنوان نمونه، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است؛ زیرا این شهر به لحاظ موقعیت قرارگیری و دوری از مرکز استان می‌تواند به قطب جاذب جمعیت مبدل گردد و با ارائه خدمات قدرتمند به حوزه پیرامونی خود در حفظ جمعیت، موفق عمل نماید و به عنوان یک شهر کوچک، موجب تعادل منطقه‌ای استان گردد. بدین ترتیب در این پژوهش دو فرضیه مدنظر بوده است: ۱- شهرهای کوچک در ساماندهی فضایی مطلوب جمعیت در نظام سکونتگاهی مناطق، نقش اساسی دارند. ۲- نابسامانی در تعادل ارائه خدمات بین شهرهای بزرگ و روستاها، مهاجرت روستایی به شهرهای بزرگ، بی‌نظمی جریان ارتباطات بین مکانی و در نتیجه گسترش بیش از حد شهر اصفهان و دیگر شهرهای بزرگ استان و کاهش نقش شهرهای کوچک را در پی دارد.

پیشینه تحقیق

ایده و موضوع مطالعه و بررسی شهرها یا نقاط شهری کوچک در دنیای تحقیقات علمی، شاید اولین بار با کار جانسون[1] (۱۹۷۰) و بحث مرکز توسعه روستایی فانل[2] (۱۹۷۶) آغاز و مطرح گردید که جدیدترین موضوع در کار برنامه‌ریزی توسعه فضایی و منطقه‌ای بود. بدون شک، از طرفداران این دیدگاه، دنیس راندینلی[3] است. کارو[4] با همکاری رودل[5] (۱۹۷۸) و نوشته‌اش تحت عنوان شهرهای درجه دوم در کشورهای در حال توسعه، بحث عمیق و پرتوانی راجع به موضوع فراهم آورد (زبردست، ۱۳۸۳).

هاروی[6] و ساتردوایت[7] نیز در سال ۱۹۸۶، اقدام به تدوین و تنظیم کتابی تحت عنوان «نقش شهرهای

1- Jonson
2- Fennell
3- Dennis Rondinelli
4- Karo
5- Roodle
6- Harvey
7- Satterthwaite

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-07]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1392.1.4.5.7]

کوچک و متوسط در توسعه ملی و منطقه‌ای در جهان سوم» نمودند که بر عدم تجانس شهرهای کوچک و متوسط با شهرهای بزرگ و نقش مهم و کلیدی شهرهای کوچک و متوسط در کنترل اداری سیاسی و نظامی منطقه، تأکید داشتند.

از دیگر تلاش‌هایی که در زمینه تبیین و ارزیابی شهرهای کوچک در توسعه صورت پذیرفته است پژوهش چیانگ‌تان[1] در منطقه ونزو چین است که در واقع به دنبال طرح دولت چین مبنی بر تجدید حیات شهرهای کوچک، در سلسله‌مراتب اداری و شهری و تقویت بازار روستایی آنها و روابط و محلات سنتی این شهرها، مطرح و اجرا گردید.

اگر بخواهیم در مورد این موضوع در کشور ایران به دنبال یافتن منبع یا مطالعه صورت‌گرفته‌ای باشیم، شاید تنها منبع فارسی جامع در این مورد، ترجمه مقاله پرکاش متیو [2] تحت عنوان «آزمون مجدد نقش شهرهای کوچک در آبادانی ملی» می‌باشد که توسط اکتای پروز[3] و مهندسین مشاور پژوهش و عمران انجام شده است. در این مقاله به ارائه و جمع‌بندی دیدگاه‌های محققین و پژوهشگران مختلف از کشورهای در حال توسعه، پیرامون نقش شهرهای کوچک و خصایص اقتصادی-اجتماعی آنها پرداخته شده است و در واقع خلاصه و نتیجه‌ای از مباحث مطرح شده در کنفرانس ناگویا[4]ژاپن (۱۹۸۲) را ارائه می‌نماید.

همچنین در ایران می‌توان از آثار ارزشمند محققانی چون نظریان (با عنوان پویایی نظام شهری ایران)، مؤمنی (با عنوان روابط شهر و روستا در تفت)، زبردست (با عنوان اندازه شهر)، تقوایی (با عنوان استراتژی‌های کاهش تبعیض بین شهر و روستا) نام برد.

پایان‌نامه‌هایی نیز در این‌باره وجود دارد که مهمترین آنها رساله دکتری زهره فنی (۱۳۷۵) با عنوان «نقش شهرهای کوچک در توسعه منطقه‌ای شهرهای خوزستان» می‌باشد. به اعتقاد نگارنده رساله، نه ساختار کوچک و نه ساختار بزرگ شهری، فی‌النفسه نمی‌توانند مطلوب یا نامطلوب باشند لیکن شهر کوچک به لحاظ مراعات ارزش‌های انسانی و کمک به زیستی متعادل و مسالمت‌آمیز، ارجحیت دارد به شرط آنکه بتوان در آن ساختار و عملکرد نسبتاً کارآمد و پیچیده‌ای را به دست و فکر افراد کارآزموده بومی به وجود آورد؛ به گونه‌ای که این روابط و ساختارهای پیشرفته و توسعه‌زا، سازگاری و انطباق لازم را با کیفیت و الگوی ارزشی و زیستی حاکم داشته باشند، در عین حالی که لطمه‌ای به محیط زیست طبیعی وارد نمی‌آورند.

پایان‌نامه کارشناسی ارشد رستمی (۱۳۸۰) با عنوان «بررسی عملکرد منطقه‌ای شهرهای کوچک با استفاده از تحلیل شبکه، مورد مطالعه: دارخوین (خوزستان)» نیز از دیگر مطالعات موجود می‌باشد که نقش شهرهای کوچک را در توسعه منطقه‌ای و محکم نمودن روابط شهر و روستا مهم می‌داند.

همین‌طور محققان کشورمان نیز در سال‌های اخیر مقالاتی در خصوص شهرهای کوچک ارائه نموده‌اند؛ از جمله: ابراهیم‌زاده، طیبی و شفیعی با مقاله‌ای تحت عنوان «تحلیلی کارکردی از نقش اقتصادی شهرهای کوچک در توسعه روستایی، مطالعه موردی: زاهدشهر در بخش شیبکوه فسا». ضرابی و میرنجف موسوی با مقاله «بررسی کارکرد شهرهای کوچک در نظام شهری و توسعه منطقه‌ای (مطالعه موردی استان یزد)». ابراهیم زاده، بذرافشان و حبیب زاده لمسو با مقاله «تحلیل و ارزیابی کاربری اراضی روستاشهرهای کوچک در ایران با استفاده از GIS، مطالعه موردی: خوشرودپی بابل». رضوانی، گلی، اکبریان رونیزی با مقاله «نقش و عملکرد شهرهای کوچک در توسعه روستایی با استفاده از روش تحلیل شبکه، مورد: دهستان رونیز (شهرستان استهبان)». ایزدی با مقاله «نقش شهرهای متوسط و کوچک در ایجاد سیستم

1- Chiang Tan
2- Prakash Mathew
3- Oktay Perviz
4- Nagoya

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-07]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1392.1.4.5.7]

شهری پایدار با رویکرد توسعه شهری چند مرکزی، مروری بر ادبیات نظری و تجارب جهانی».

زیاری، زندوی، آقاجانی و مقدم با مقاله «بررسی مشارکت شهروندی و نقش آن در مدیریت شهری شهرهای کوچک (نمونه موردی: شهرهای گله‌دار، ورزنه، هیدج)». سرایی، اسکندری ثانی با مقاله «تبدیل روستاهای بزرگ به شهرهای کوچک و نقش آن در تعادل‌بخشی ناحیه‌ای: ریوش شهرستان کاشمر». رضائی و تقوایی با مقاله «نقش شهرهای کوچک در توسعه منطقه‌ای (نمونه موردی: استان ایلام)». رضویان و بیرامزاده با مقاله «عملکرد مدیریت شهرهای کوچک در برنامه‌ریزی کاربری اراضی (مطالعه موردی: شهر بناب)». نوری، حسینی ابری و خادمی با مقاله «نقش شهرهای کوچک در تعادل‌بخشی نظام سکونتگاهی روستایی استان یزد». سرور و نعمت‌پور با مقاله «نگرشی به نقش کانونی شهرهای کوچک و میانی در توسعه منطقه‌ای» و نظریان با مقاله‌هایی تحت عناوین«جایگاه شهرهای کوچک در ساماندهی فضایی، مورد زنجان» و «شهرنشینی در حال دگرگونی و جایگاه شهرهای کوچک، مورد ایران».

تمامی مقاله‌های فوق به نوعی وجود شهرهای کوچک را عاملی در کمتر کردن شکاف جمعیتی بین شهرهای بزرگ و روستاشهرها می‌دانند و آن را لازمه یک سلسله‌مراتب متعادل شهری عنوان می‌کنند. هر یک از مقالات فوق طبق موضوع مورد مطالعه، راهکارهایی را در جهت به‌سامان نمودن الگوی سلسله‌مراتب شهری و توسعه شهرهای کوچک ارائه نموده‌اند.

در این مقاله، محقق، به دنبال استدلال و تحلیل این قضیه است که چگونه شهرهای کوچک می‌توانند در مباحث مربوط به توسعه منطقه‌ای جایگاهی داشته باشند؟

هدف اصلی برنامه‌ریزی در جهت ایجاد تحریکات و جریانات مثبت اقتصادی- اجتماعی در شهرهای کوچک به منظور پذیرش بخشی از مهاجران روستایی و جلوگیری از افزایش جمعیت شهرهای بزرگ استان در کنار تعیین نمودن حوزه نفوذ شهرهای کوچک در جهت ارائه بهتر خدمات می‌باشد تا زمینه را برای توزیع متوازن جمعیت، امکانات و سرمایه‌ها فراهم آورد.

مبانی نظری

به دنبال افزایش معضلات و مسائل ناشی از رشد شهرگرایی و تمرکز نامطلوب در شهرهای بزرگ، جهت و روند برنامه‌ها و مطالعات، تا حدودی به نفع شهرهای میانی و کوچک و روستاها و شهرها تغییر یافت. در غالب کشورهای رو به رشد، یکی از وجوه مشخص سیاست‌های برنامه‌ریزی و عمران منطقه‌ای، جهت‌گیری به سود شهرهای کوچک می‌باشد. از دیدگاه آنها، شهرهای بزرگ بیش از حد مطلوب یا اقتصادی رشد کرده‌اند و چون نیروهای اقتصادی قادر به مهار رشدشان نیستند لزوماً باید سیاست‌های عمدی جهت تمرکززدایی مکانی و حمایت از مراکز شهری کوچک و متوسط پیگیری شود. اصولاً در تعیین و تعریف شهر کوچک بیشتر بر اندازه جمعیتی تأکید می‌شود که از دلایل آن محدود بودن اطلاعات، دیگر ویژگی‌ها و خصوصیات این شهرها است. تعریف شهر کوچک در هر کشور و منطقه‌ای، با توجه به شرایط و مقتضیات جمعیتی، اقتصادی و اجتماعی متفاوت است.

در ایران در طرح‌های توسعه و برنامه‌های عمرانی تعاریف گوناگونی از شهر کوچک بر مبنای معیار جمعیتی ارائه شده است. در گزارش ستیران، طرح آمایش سرزمین جمهوری اسلامی ایران و در برنامه اول توسعه بعد از انقلاب (۱۳۶۶-۱۳۶۲) که اجرای آن عملی نگردید، شهرهای بین ۵ هزار تا ۲۵ هزار نفر به عنوان شهرهای کوچک در نظر گرفته شدند. در طرح کالبدی ملی نیز به تبعیت از معیارهای ارائه شده از سوی سازمان ملل، شهرهای زیر ۵۰ نفر به عنوان شهر کوچک قلمداد گردیده است (رضوانی، ۱۳۸۵). ایده و موضوع مطالعه تأثیر کارکردهای شهرها یا نقاط شهری کوچک در سطح منطقه‌ای اولین بار با کار جانسون[1] (۱۹۷۰ م) و بحث «مرکز توسعه روستایی» توسط فانل (۱۹۷۶ م) آغاز و مطرح گردید که تقریباً جدیدترین موضوع در توسعه

1- Jonson

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.23452870.1392.1.4.5.7]

منطقه‌ای بود (Barean, 2009). جانسون (۱۹۷۰) موضوع شهرهای کوچک و ارتباط آنها با توسعه روستایی را برای نخستین بار در زمینه برنامه‌ریزی منطقه‌ای می‌بیند و چنین مطرح می‌کند که برای ادغام اقتصاد روستاها با اقتصاد شهرها و حتی با اقتصاد شهرهای بزرگتر، وجود شهرهای کوچکتر ضروری است (زبردست، ۱۳۸۳).

در سال‌های اخیر با رشد سریع شهرهای بزرگ کشورهای در حال توسعه، ظهور مسائل مربوط به کمبود واحدهای مسکونی و بالا رفتن میزان بیکاری، عده‌ای از محققان بر آن شدند تا تدوین برنامه‌ریزی توسعه بر اساس تأکید بر پویایی شهرهای کوچک را پیشنهاد دهند؛ زیرا به دلیل وجود امکانات شغلی، تعلیم و تربیت و دیگر نیازهای اساسی شهرهای کوچک در امر توسعه معتقدند در صورت تأمین این قبیل نیازها در شهرهای کوچک، مسیرهای مهاجرتی تغییر یافته و به جای شهرهای بزرگ، شهرهای کوچک مقصد نهایی مهاجران روستایی خواهند بود (شکویی، ۱۳۸۰). برخی مطالعات بر روی شهرهای کوچک نشان می‌دهد که مهاجرت‌ها در بسیاری از کشورها متأثر از فرایند برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی-اجتماعی بوده است (Holzer, 2009). بسیاری از محققان بر این باورند که بیشترین انگیزه مهاجرت، دو عامل درآمد و اشتغال است (Camlin, 2009). همچنین کمبود زمینه‌های مالی و سرمایه‌گذاری در شهرهای کوچک از جمله عواملی است که بر روی مهاجرت تأثیرگذار می‌باشد (Bradan, 2010). برخی صاحب‌نظران نیز مهاجرت از شهرهای کوچک را در کشورهای کمتر توسعه‌یافته مهم تلقی می‌نمایند و علت مهاجرت را نابرابری بین سطوح شهرهای بزرگ و کوچک می‌دانند (Todarn, 2010).

شهرهای کوچک بین شهرهای بزرگ و میانی از یک سو و نواحی بزرگ روستایی از سوی دیگر قرار گرفته‌اند و به عنوان پیونددهنده بین این دو عمل می‌کنند (ابراهیم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰). این شهرها نقش بسیار مهمی به عنوان «مراکز رشد روستایی» در روند رشد روستاها بر عهده داشته و خدماتی در زمینه ایجاد بازار، تأمین نهادهای کشاورزی، مانند کود و ماشین‌آلات کشاورزی، خدمات شهری همچون امکانات آموزشی و تحصیل، مراقبت‌های پزشکی و مانند آن را برای حوزه روستایی خود فراهم می‌آورند (امکچی، ۱۳۸۳). امکانات رفاهی در کشورهای در حال توسعه به طور نامساوی پخش می‌شوند و معمولاً در شهرهای بزرگ متمرکز می‌گردند. مطابق نظریه عدالت اجتماعی، تسهیلات عمومی همچون تعلیم و تربیت و امکانات بهداشتی باید در دسترس همه شهروندان، از جمله کسانی که در مناطق روستایی زندگی می‌کنند قرار داشته باشد. در تفکر کسانی که از تئوری مکان مرکزی الهام گرفته‌اند و مجریان بی‌قید و شرط آنها، شهرهای کوچک به عنوان مکان‌های مناسبی برای ارائه چنین خدماتی به مناطق روستایی مورد توجه قرار گرفته‌اند. شهرهای کوچک در یک کلام حلقه اتصال روستاها با شهرهای میانی و بزرگ می‌باشند و دارای کارکردهای مؤثری هستند که بدون شک در توسعه روستاها نقش دارند.

یکی از کارکردهای دیگر شهرهای کوچک، اقتصاد است که از طریق انواع بازارها، جریان سرمایه، نحوه مصرف و خرید و جریان درآمد عینیت می‌یابد. همچنین کارکردهای مهم دیگر شهرهای کوچک، ارائه خدمات و به خصوص خدمات زیربنایی به روستاهای حوزه نفوذ خود می‌باشد. میزان این خدمات با جمعیت شهر کوچک، سایر کارکردها، قدرت حمل و نقل، میزان درآمد جمعیت حوزه نفوذ و بالاخره تصمیم دولت‌ها ارتباط مستقیم دارد. روستایی به دلیل نزدیکی به شهر کوچک می‌تواند به راحتی از امکانات درمانی بهداشتی موجود استفاده کند (سعیدی، ۱۳۷۷).

اگرچه این امکانات، محدود به یک درمانگاه کوچک و یا یک مرکز آموزشی است اما به تدریج توسعه می‌یابد. راه‌ها نیز نقش مهمی در ارائه خدمات به روستائیان دارند. روستایی از طریق راه‌های مواصلاتی و شبکه حمل و نقل

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.23452870.1392.1.4.5.7]

منظم می‌تواند از خدمات شهرهای کوچک بهره‌مند شود و با دلگرمی و اطمینان‌خاطر بیشتر در روستای خود به زندگی ادامه دهد. در بعضی از مناطق دیده می‌شود که روستائیان برای تأمین مایحتاج روزانه خود نیز ناگزیر از مراجعه به شهر بزرگ هستند در حالی‌که با ایجاد راه‌های مناسب به شهرهای کوچک می‌توان از این پدیده نامطلوب جلوگیری کرد.

۲- روش تحقیق

روش پژوهش حاضر «توصیفی-تحلیلی» است و جامعه آماری، شهرهای کوچک استان اصفهان (با جمعیت ۲۵ تا ۵۰ هزار نفر) می‌باشند که یکی از این شهرها (نایین) به عنوان نمونه، مورد مطالعه قرار گرفته است. اطلاعات مورد نیاز از نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن و آمارنامه‌های استان اصفهان استخراج گردیده است. ابتدا در سطح کلان، جایگاه شهرهای کوچک در نظام شهری استان با استفاده از مدل‌های اندازه- رتبه زیپف[1] و ضریب آنتروپی[2] مورد بررسی واقع شده و سپس با بهره‌گیری از مدل‌های ضریب مکانی L.Q[3]، توان اقتصادی این شهر کوچک در توسعه منطقه‌ای ارزیابی گردیده است. در مرحله بعد در سطح خرد، بر اساس روش توسعه‌یافتگی موریس حوزه نفوذ شهر مذکور جهت ارائه خدمات، سطح‌بندی شده است.

۳- یافته‌های پژوهش

شهرهای استان اصفهان به دلیل عوامل طبیعی و اقلیمی، توزیع فضایی متعادلی ندارند و از لحاظ جمعیتی نیز توزیع نقاط شهری از قاعده خاصی تبعیت نمی‌کند؛ به طوری که تعداد شهرهای کوچک بسیار زیاد است اما درصد جمعیتی آن نسبت به جمعیت شهری استان چشمگیر نیست و طی ادوار مختلف، شهر اصفهان به عنوان پرجمعیت‌ترین شهر منطقه نمایان است.

در سال ۱۳۳۵ تعداد کانون‌های شهری کوچک با جمعیت بین ۲۵ تا۵۰ هزار نفر، به چهار شهر می‌رسد که از کل جمعیت شهری ۲۲/۹۹ درصد را به خود اختصاص داده است. این درصد جمعیتی در سال ۱۳۴۵ به ۱۳/۶۳ درصد و تعداد این شهرها به سه شهر کاهش یافت. اما در سال ۱۳۶۵ به ۱۳/۰۴ درصد از کل جمعیت شهرها رسید و در سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ به ترتیب به ۸/۵۸، ۷/۵۷ و ۴/۲۲ درصد کاهش پیدا کرد. این روند نشان می‌دهد که گرچه تعداد شهرهای کوچک، افزایش پیدا کرده است اما سهم جمعیتی آنها از کل جمعیت شهری استان رو به کاهش بوده است (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱- تعداد جمعیت و درصد جمعیت شهرهای کوچک استان اصفهان طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰

سال	تعداد شهر	تعداد جمعیت	درصد جمعیت	اسامی شهرها
۱۳۳۵	۴	۱۵۵۸۷۶	۲۲/۹۹	کاشان- خمینی شهر- شهرضا- نجف آباد
۱۳۴۵	۳	۱۲۴۴۴۰	۱۳/۶۳	خمینی شهر- شهرضا- نجف آباد
۱۳۵۵	۴	۱۶۳۳۰۶	۱۱/۶۲	شهرضا- آران و بیدگل- زرین شهر- خوراسگان
۱۳۶۵	۸	۲۸۶۷۲۱	۱۳/۰۴	شاهین شهر- فلاورجان- آران و بیدگل- درچه- زرین شهر- گلپایگان- فولادشهر- رهنان
۱۳۷۵	۷	۲۵۰۱۵۴	۸/۵۸	فولادشهر- مبارکه- گلپایگان- درچه- دولت آباد - فلاورجان - قهدریجان
۱۳۸۵	۸	۲۹۱۳۲۸	۷/۵۷	بهارستان- نایین- گلپایگان- سمیرم- درچه- دولت آباد - فلاورجان - قهدریجان
۱۳۹۰	۶	۲۰۲۲۷۷	۴/۲۲	نایین- سمیرم- درچه- دولت آباد- فلاورجان- قهدریجان

منبع: (مرکز آمار ایران و محاسبات نگارندگان)

1- Rank Zipf
2- Entropy Index
3- Location Quotient

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-07]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1392.1.4.5.7]

کارکرد جمعیتی شهرهای کوچک در نظام شهری استان اصفهان

الف- توزیع لگاریتمی اندازه - رتبه

با توجه به مدل اندازه- رتبه زیپف باید شهرهای استان نسبت به جمعیت‌شان در طی سال‌های مورد بررسی در دو ستون از لحاظ رتبه و اندازه جمعیت تنظیم گردند و از هر کدام لگاریتم گرفته و سپس بین لگاریتم مرتبه شهرها (x) و لگاریتم جمعیت شهرها (y) نموداری ترسیم شود و با توجه به آن یک رابطه رگرسیونی بین آنها برقرار شده و شیب خط اندازه- رتبه به دست می‌آید (موسوی و همکاران، ۱۳۸۸).

طبق محاسبات انجام شده در رابطه با شهرهای استان اصفهان و رتبه و اندازه آنها نتایج زیر مشخص می‌گردد:

۱- در سال‌های مورد مطالعه، همبستگی معکوس بین لگاریتم مرتبه شهر (x) و لگاریتم اندازه شهرها (y) دیده می‌شود و هرچه بر لگاریتم رتبه افزوده می‌شود از لگاریتم اندازه جمعیت کاسته می‌شود.

۲- مقدار ضریب خط یا شیب خط اندازه- رتبه برای سال‌های ۹۰-۱۳۳۵ به شرح ذیل می‌باشد:

$$b_{1335}=1/26 \qquad b_{1345}=1/27 \qquad b_{1355}=1/24$$

$$b_{1365}=1/27 \qquad b_{1375}=1/3 \qquad b_{1385}=1/35 \qquad b_{1390}=1/36$$

با توجه به اینکه شیب خط در تمامی سال‌های ۹۰-۱۳۳۵ بیشتر از عدد یک بوده پس عدم تعادل در نظام شهری استان اصفهان برقرار است و فاصله شهر اول با شهرهای بعدی بیشتر بوده است.

طی سال‌های ۹۰-۱۳۳۵ در سلسله‌مراتب شهری استان اصفهان ناهماهنگی و عدم تعادل وجود دارد. خصوصاً شهر اول استان (شهر اصفهان) با دیگر شهرها اختلاف جمعیتی چشمگیری دارد (نمودار شماره ۱).

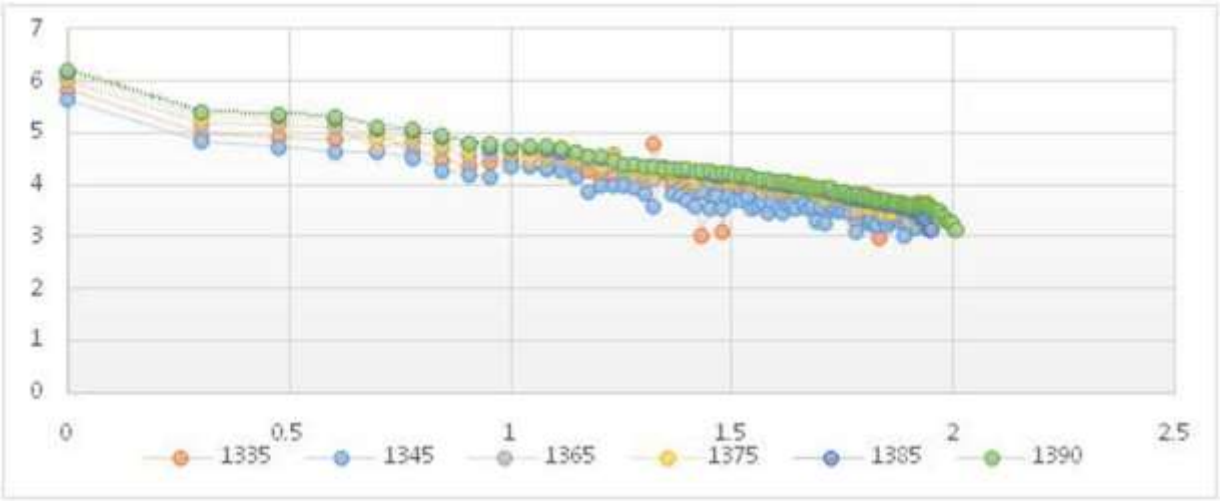

نمودار شماره ۱- توزیع لگاریتمی اندازه- رتبه شهرهای استان اصفهان-۱۳۳۵تا ۱۳۹۰

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.23452870.1392.1.4.5.7]

ب- تحلیل گرایش‌های فضایی از طریق ضریب آنتروپی

این مدل، معیاری برای سنجش توزیع جمعیت شهرها در طبقات شهری یک منطقه است. با استفاده از این مدل می‌توان به میزان تعادل فضایی استقرار جمعیت و تعداد شهرها در سطح شبکه شهری، استانی، منطقه‌ای و ملی پی برد. ساختار کلی مدل به شرح ذیل است (حکمت‌نیا و موسوی، ۱۳۸۵):

اگر آنتروپی به طرف صفر میل کند حکایت از تمرکز بیشتر یا افزایش تمرکز یا عدم تعادل در توزیع جمعیت بین شهرها دارد و حرکت به طرف یک و بالاتر از آن، توزیع متعادل‌تری را در عرصه منطقه‌ای نشان می‌دهد (پیشین، ۱۹۰).

همان‌گونه که در جدول (شماره ۲) مندرج است، ارقام آنتروپی‌نسبی[1] از ۰/۶۲۶ در سال ۱۳۳۵ به ۰/۵۷۸ در سال ۱۳۷۵ کاهش یافته است که گویای حرکتی به سمت عدم تعادل در فضاست. این افت، نشانگر متمرکز شدن جمعیت در مرکز استان می‌باشد. اما در سال ۱۳۹۰ این ضریب از افزایش نسبی برخوردار است و به ۰/۶۶۸ رسیده است و دلیل آن می‌تواند افزایش تعداد شهرهای استان باشد؛ چنان‌که شهرهای استان از ۶۲ نقطه در سال ۱۳۷۵ به ۱۰۱ نقطه در سال ۱۳۹۰ رسیده است.

مطابق با جدول (شماره ۲) که ضریب آنتروپی شهرهای استان اصفهان بدون احتساب شهرهای کوچک (۲۵ تا ۵۰ هزار نفر) مورد بررسی قرار گرفته است می‌توان دید که این ضرایب تغییر آنچنان زیادی نکرده‌اند و از سال ۱۳۳۵ با ضریب ۰/۶۴۲ به ۰/۶۲۱ در سال ۱۳۹۰ سیر صعودی را نمایش می‌دهد. این امر بیانگر عدم تعادل و توازن پراکندگی جمعیت در استان می‌باشد و شهرهای کوچک نقش مهمی در تعدیل جمعیت ایفا ننموده‌اند؛ زیرا تعداد این شهرها از ۶ شهر تجاوز نمی‌کند و از این تعداد ۴ شهر وابستگی شدید به مرکز استان دارند که دقیقاً در فاصله بسیار نزدیک به شهر اصفهان قرار گرفته‌اند.

جدول شماره ۲- ضرایب آنتروپی شهرهای استان اصفهان طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰

سال	کل شهرهای استان اصفهان			شهرهای استان اصفهان بدون احتساب شهرهای کوچک (۲۵ تا ۵۰ هزار نفر)		
	تعداد شهر	Lnk	ضریب آنتروپی G	تعداد شهر	Lnk	ضریب آنتروپی G
۱۳۳۵	۵۸	۴/۰۶	۰/۶۲۶	۵۱	۳/۹۳	۰/۶۴۲
۱۳۴۵	۵۸	۴/۰۶	۰/۶۰۸	۵۱	۳/۹۳	۰/۶۲۰
۱۳۵۵	۶۰	۴/۰۹۱	۰/۵۶۱	۵۲	۳/۹۵	۰/۵۳۹
۱۳۶۵	۶۰	۴/۰۹	۰/۵۷۴	۵۰	۳/۹۱	۰/۵۸۱
۱۳۷۵	۶۲	۴/۱۲	۰/۵۷۸	۵۴	۳/۹۸	/۵۹۵
۱۳۸۵	۹۴	۴/۵۴	۰/۶۲۲	۸۵	۴/۴۴	۰/۵۸۵
۱۳۹۰	۱۰۱	۴/۶۴	۰/۶۶۸	۹۲	۴/۵۲	۰/۶۲۱

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

1- Relative Entropy

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.23452870.1392.1.4.5.7]

روش تحلیلی کارکرد اقتصادی

ضریب مکانی یا L.Q، یکی از نظریه‌های معروف رشد اقتصاد پایه است که برای شناسایی و مطالعه بخش‌های پایه و غیرپایه در مناطق مختلف به کار می‌رود. این نظریه تأکید خاصی بر تفکیک فعالیت‌های اقتصادی مناطق دارد؛ به این ترتیب که تعدادی از فعالیت‌های تخصصی منطقه، به عنوان فعالیت‌های غیرپایه تلقی می‌گردد (فنی، ۱۳۷۵).

جدول شماره ۳- مقایسه تغییرات ضریب مکانی و شناخت فعالیت‌های شهر نایین در سال‌های ۹۰-۱۳۶۵

شهر	فعالیت	۱۳۶۵		۱۳۷۵		۱۳۸۵		۱۳۹۰	
		ضریب مکانی	شناخت فعالیت	ضریب مکانی	شناخت فعالیت	ضریب مکانی	شناخت فعالیت	ضریب مکانی	شناخت فعالیت
نایین	کشاورزی	۱/۴۱	پایه	۱/۰۳	پایه	۰/۶۵	غیرپایه	۰/۵۵	غیرپایه
	صنعت	۰/۹۱	غیرپایه	۰/۷۶	غیرپایه	۰/۸۲	غیرپایه	۰/۹۶	غیرپایه
	خدمات	۰/۹۸	غیرپایه	۰/۸۵	غیرپایه	۱/۱۹	پایه	۱/۰۶	پایه

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

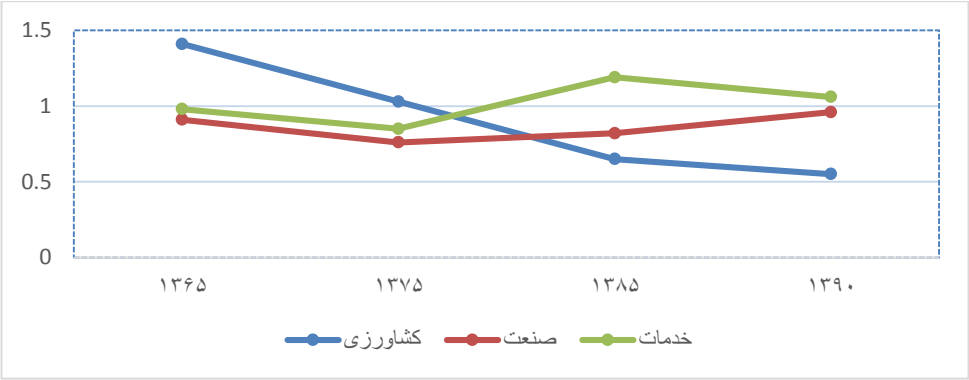

نمودار شماره ۲- مقایسه تغییرات ضریب مکانی و شناخت فعالیت‌های شهر نایین در سال‌های ۹۰-۱۳۶۵

منبع: (یافته‌های نگارندگان)

همان‌طور که در جدول شماره (۳) مشاهده می‌کنید شهر نایین در بخش فعالیت‌های کشاورزی با ضریب ۱/۴۱ در سال ۱۳۶۵، ۱/۳ در سال ۱۳۷۵، ۰/۶۵ در سال ۱۳۸۵ و ۰/۵۵ در سال ۱۳۹۰ موفقیت چندانی را به دست نیاورده است. فعالیت در این بخش برای سال‌های ۶۵، ۷۵ نقش پایه‌ای و خودکفا را ایفا نموده است اما با کاهش چشمگیری در سال ۹۰ این کارکرد تضعیف گردیده است. از علل اصلی این امر، خشکسالی‌های مکرر در سال‌های اخیر و وارد شدن بخش اعظمی از نیروی کار در فعالیت‌های خدماتی می‌باشد.

در بخش صنایع، نایین در هر چهار دوره، نقش غیرپایه‌ای داشته است که ضریب‌های ۰/۹۱، ۰/۷۶، ۰/۸۲ و ۰/۹۶ در دهه‌های اخیر مؤید این مطلب است. اما قرارگیری این شهر در سر راه شریان‌های حمل و نقل اصلی کشور می‌تواند علاوه بر افزایش نقش فعالیت‌های خدماتی، توسعه صنایع را نیز قوت بخشد.

نایین در زمینه خدمات در دهه‌های اخیر، رشد مناسبی را داشته است؛ همچنان‌که ضریب مکانی در این بخش برای سال ۱۳۶۵ (۰/۹۸)، سال ۱۳۷۵ (۰/۸۵)، سال ۸۵ (۱/۱۹) و سال ۹۰ (۱/۰۶) را نشان می‌دهد. نقش فعالیت‌های خدماتی در دو دهه ۶۵ و ۷۵

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-07]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1392.1.4.5.7]

غیرپایه‌ای بوده اما در سال ۸۵ به بالاتر از مرز خودکفایی، رسیده است (نمودار ۲).

تحلیل نقش خرد شهر نایین در سطح محلی (شاخص توسعه‌یافتگی موریس[1])

اساس روش توسعه‌یافتگی موریس بر پایه اطلاعات اخذ شده از هر فضا (در هر سطح) استوار است که در اینجا نقاط روستایی حوزه نفوذ شهر نایین مدنظر است (نقشه شماره ۱). از این روش برای سطح‌بندی و درجه‌بندی سکونت‌گاه‌ها یا تعیین توسعه‌یافتگی آنها استفاده می‌شود (نقشه شماره ۲). محاسبات موجود در این روش، جایگاه هر واحد سکونتگاهی را در میان سایر نقاط بر حسب هر یک از شاخص‌های انتخابی و از طریق بارگذاری با استفاده از ضریب ناموزون موریس تعیین می‌نماید (جدول ۴). در این روش میانگین مجموعه شاخص‌ها محاسبه و سپس تحلیل توسعه‌یافتگی یا رتبه‌بندی هر یک از نقاط روستایی انجام گرفته و در نهایت به سطح‌بندی سکونتگاه‌ها پرداخته می‌شود.

با مطالعه تعداد ۱۹ مرکز روستایی واقع در حوزه نفوذ شهر نایین که جمعیت بالای ۱۰۰ نفر را دارا می‌باشند تا شعاع تقریبی ۶۵ کیلومتری در شاخص توسعه‌یافتگی موریس، نتایج زیر حاصل گردیده است:

۱- سکونتگاه‌های سطح یک در توسعه‌یافتگی

در مجموع، چهار روستای درجه یک شامل شاخص‌های ۱۰۰ تا ۳۳/۶۵ به نام‌های بافران (رتبه ۱)، مزرعه امام (رتبه۲)، بلان (رتبه ۳) و کجان (رتبه ۴) وجود دارد. این سکونتگاه‌های روستایی بعد از شهر نایین، خدمات‌دهی مناسبی به مراکز پیرامونی خود دارند. روستای بافران با اختلاف فاحشی در تعداد جمعیت و ضریب توسعه نهایی با دومین روستا از لحاظ رتبه می‌تواند به عنوان مراکز خدمات‌رسانی و بازاری دیگر روستاهای ناحیه تقویت گردد (که البته سال ۱۳۹۰ جزو شهرهای حوزه نفوذ نایین تعیین گردیده است).

۲- سکونتگاه‌های سطح دو در توسعه‌یافتگی

درجه دوم توسعه‌یافتگی مربوط به سه روستا می‌شود که دارای شاخص‌های اصلی بین ۲۲/۸۵ تا ۱۵/۹۱ هستند که شامل کمال‌آباد (رتبه ۵)، نیستانک (رتبه ۶)، وندیش (رتبه ۷) می‌باشد که این مراکز نسبت به گروه اول از حیث کارکردی و دیگر متغیرهای مورد بررسی، از ضریب توسعه پایین‌تری برخوردار می‌باشند.

۳- سکونتگاه‌های سطح سوم در توسعه‌یافتگی

این روستاها شامل شاخص‌های ۱۴/۶ تا ۹/۶ می‌باشند که دربردارنده پنج روستا است که به ترتیب بنوید علیا، مهرآوران، فیض‌آباد و فودار می‌باشند. سکونتگاه‌های مذکور از لحاظ درجه توسعه‌یافتگی از گروه‌های فوق‌الذکر ضعیف‌تر هستند.

۴- سکونتگاه‌های سطح چهارم در توسعه‌یافتگی

شاخص اصلی از ۸/۲۹ تا ۲/۷ برای تعداد هفت روستا محاسبه گردیده است که جزو ضعیف‌ترین مراکز از حیث ضریب به دست آمده برای جمعیت، خدمات، تعداد شاغلان و باسوادان می‌باشد. شهر نایین با دارا بودن ۱۹ روستای بالای ۱۰۰ نفر جمعیت، ۳۶/۸ درصد (۷ روستا) روستای نسبتاً توسعه‌یافته و ۶۳/۲ درصد (۱۲روستا) مرکز عقب‌مانده یا ضعیف از لحاظ خدمات و امکانات توسعه‌ای دارای وضعیت نسبتاً مساعدتر و قابل‌قبول‌تری است. هر چند به طور کلی بسیاری از نقاط روستایی این حوزه از عدم توسعه‌یافتگی رنج می‌برند و شرایط آب و هوایی شکل‌گیری روستاهای پراکنده با جمعیت کم را موجب شده است اما این شهر با تقویت هر چه بهتر می‌تواند کاستی‌های ناحیه شمال و شمال‌شرق استان اصفهان را بهبود بخشد و به قطب تأثیرگذار از حیث خدمات‌رسانی برای منطقه، ایفای نقش نماید.

با محاسبه ضریب همبستگی بین متغیرها و ضریب توسعه نهایی می‌توان اذعان نمود که ضریب همبستگی جمعیت و توسعه نهایی ۰/۹۷، خدمات ۰/۷۶، تعداد شاغلان ۰/۹۷ و تعداد باسوادان ۰/۹۶ می‌باشد که کل

1- Morris Development Index

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.23452870.1392.1.4.5.7]

ارقام به دست آمده مثبت بوده و رابطه معنی‌داری را بین ضریب ناموزون موریس برای متغیرهـا و ضـریب توسـعه نهایی نمایش می‌دهد و تأییدی بر صحت ضریب به‌دست آمده توسعه‌یافتگی در شهر نایین می‌باشد.

جدول۴- سطح بندی سکونتگاه‌های روستایی حوزه پیرامونی شهر نایین براساس روش توسعه‌یافتگی موریس (۱۳۹۰)

ردیف	نام سکونتگاه	جمعیت			خدمات			جمعیت شاغل			جمعیت باسواد		ضریب توسعه D.I[1]	رتبه نهایی	
		تعداد (نفر)	ضریب ناموزون	رتبه	تعداد (نفر)	ضریب ناموزون	رتبه	تعداد (نفر)	ضریب ناموزون	رتبه	تعداد (نفر)	ضریب ناموزون	رتبه	ضریب	رتبه
۱	بافران	۲۱۳۸	۱۰۰	۱	۲۷	۱۰۰	۱	۷۶۳	۱۰۰	۱	۱۵۸۰	۱۰۰	۱	۱۰۰	۱
۲	مزرعه امام	۹۵۵	۴۱/۹۵	۲	۲۳	۷۸/۹۴	۳	۳۸۱	۴۷/۹۵	۲	۷۳۶	۴۵/۰۱	۲	۵۳/۴۶	۲
۳	بلان	۵۸۶	۲۳/۸۴	۳	۲۴	۸۴/۲۱	۲	۲۱۸	۲۵/۷۴	۴	۴۷۵	۲۸/۰۱	۳	۴۰/۴۵	۳
۴	کجان	۵۷۳	۲۳/۲	۴	۲۰	۶۳/۱۵	۵	۲۴۵	۲۹/۴۲	۳	۳۳۴	۱۸/۸۲	۴	۳۳/۶۵	۴
۵	بنویدعلیا	۳۳۱	۱۱/۳۳	۵	۱۳	۲۶/۳۱	۱۰	۸۳	۷/۳۵	۸	۲۵۱	۱۳/۴۲	۵	۱۴/۶	۸
۶	فوداز	۲۵۳	۷/۵	۶	۱۱	۱۵/۷۸	۱۶	۱۳۹	۱۴/۹۸	۵	۲۲۱	۱۱/۴۶	۶	۹/۰۶	۱۲
۷	هما آباد علیا	۲۳۹	۶/۸۲	۷	۱۸	۵۲/۶۳	۷	۹۱	۸/۴۴	۷	۱۶۸	۸/۰۱	۸	۹/۹۳	۱۱
۸	نیستانک	۲۲۱	۵/۹۳	۸	۲۲	۷۳/۶۸	۴	۱۲۷	۱۳/۳۵	۶	۱۸۱	۸/۸۵	۷	۲۰/۴۱	۶
۹	کمال آباد	۲۰۰	۴/۹	۹	۸	۰	۱۹	۸۲	۷/۲۲	۹	۱۱۵	۴/۵۶	۹	۲۲/۸۵	۵
۱۰	فیض آباد جاج	۱۵۸	۲/۸۴	۱۰	۱۷	۴۷/۳۶	۹	۳۶	۰/۹۵	۱۸	۸۷	۲/۷۳	۱۰	۱۳/۴۷	۱۰
۱۱	ورپای علیا	۱۲۷	۱/۳۲	۱۱	۹	۵/۲۶	۱۲	۵۰	۲/۸۶	۱۵	۶۶	۱/۳۶	۱۶	۲/۷	۱۹
۱۲	اوشن علیا	۱۲۴	۱/۱۷	۱۲	۱۲	۲۱/۰۵	۱۳	۶۰	۴/۲۲	۱۱	۷۹	۲/۲۱	۱۱	۷/۱۶	۱۵
۱۳	الله اباد	۱۲۲	۱/۰۷	۱۳	۱۳	۲۶/۳۱	۱۱	۶۰	۴/۲۲	۱۲	۶۹	۱/۵۶	۱۴	۸/۲۹	۱۳
۱۴	وندیش	۱۲۱	۱/۰۳	۱۴	۱۹	۵۷/۸۹	۶	۵۸	۳/۹۵	۱۴	۵۷	۰/۷۸	۱۸	۱۵/۹۱	۷
۱۵	مهرادران	۱۲۰	۰/۹۸	۱۵	۱۸	۵۲/۶۳	۸	۵۰	۲/۸۶	۱۶	۴۵	۰	۱۹	۱۴/۱۱	۹
۱۶	مظفرآباد	۱۱۳	۰/۶۳	۱۶	۱۱	۱۵/۷۸	۱۷	۲۹	۰	۱۹	۷۸	۲/۱۴	۱۲	۴/۶۴	۱۸
۱۷	کدونوئیه	۱۱۰	۰/۴۹	۱۷	۱۲	۲۱/۰۵	۱۴	۷۲	۵/۸۵	۱۰	۶۹	۱/۵۶	۱۵	۷/۲۴	۱۴
۱۸	مهرآباد	۱۰۵	۰/۲۴	۱۸	۱۱	۱۵/۷۸	۱۸	۵۹	۴/۰۸	۱۳	۷۶	۲/۰۱	۱۳	۵/۵۳	۱۷
۱۹	تمینان	۱۰۰	۰	۱۹	۱۲	۲۱/۰۵	۱۵	۴۹	۲/۷۲	۱۷	۶۵	۱/۳	۱۷	۶/۲۷	۱۶

منبع: (مطالعات نگارندگان)

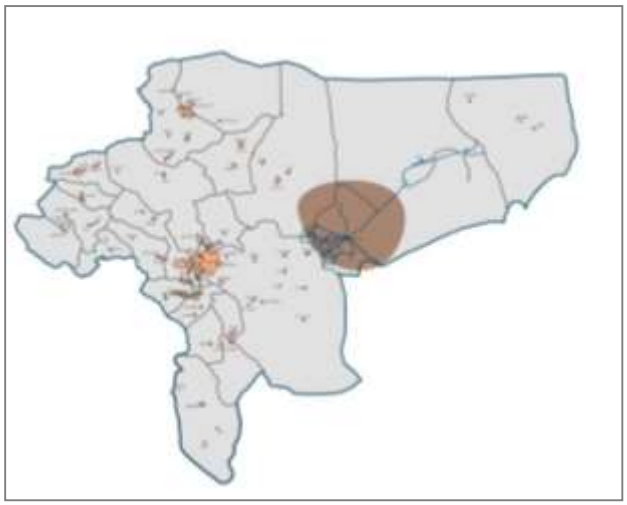

نقشه شماره ۱- نقشه تعیین حوزه نفوذ نایین

منبع: (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵)

1- Development Index

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.23452870.1392.1.4.5.7]

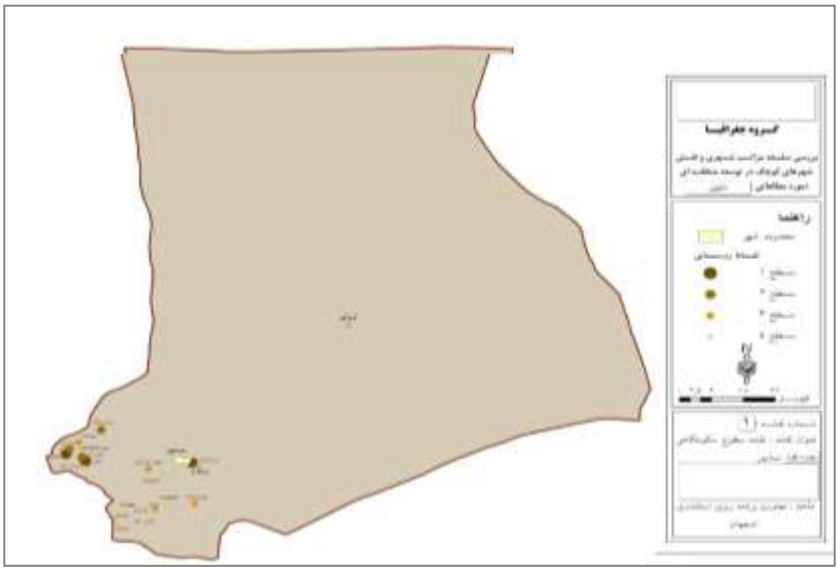

نقشه شماره ۲- سطوح سکونتگاه‌های شهر نایین
منبع: (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵)

۴- نتیجه‌گیری و پیشنهاد

امروزه نابرابری فضایی و گسترش کلان‌شهرها مشکلات عدیده‌ای را به وجود آورده است و این امر موجب گشته که توجه به توسعه شهرهای کوچک افزون‌تر گردد. همچنین وجود سلسله‌مراتب متعادل و نظام‌یافته سکونت‌گاهی و شهری، شرایط مساعدی جهت توسعه فضایی ایجاد می‌نماید.

براساس پژوهش حاضر، فرضیاتی مدنظر بوده است که عبارتند از:

- شهرهای کوچک در ساماندهی فضایی مطلوب جمعیت در نظام سکونتگاهی مناطق نقش اساسی دارند.
- نابسامانی در تعادل ارائه خدمات بین شهرهای بزرگ و روستاها، مهاجرت روستایی به شهرهای بزرگ، بی‌نظمی جریان ارتباطات بین مکانی در منطقه، نتیجه گسترش بیش از حد شهر اصفهان و دیگر شهرهای بزرگ استان و کاهش نقش شهرهای کوچک است.

به منظور آزمون فرضیات مورد نظر، پس از مطالعات فراگیر در رابطه با موضوع پژوهش، به بررسی کلی نقش شهر نایین در استان اصفهان پرداختیم و شهرهای کوچک منطقه را به عنوان عاملی تأثیرگذار در برقراری تعادل فضایی در نظر گرفتیم که می‌تواند بیشترین تأثیرات را بر حوزه نفوذ خود داشته باشد و شعاعی را تحت اختیار گیرد که هر چه از مرکز به سمت پیرامون می‌رود، تأثیرات فضایی و کارکردی آن کمتر احساس گردد.

شهر نایین طوری در نظر گرفته شد که از یک طرف در جایگاه خاصی از سلسله‌مراتب و شبکه شهری استان، نقش کلان دارد و با کل استان دارای تعاملات و جریانات است و از سوی دیگر دارای ارتباطات متقابل با حوزه پیرامونی خود می‌باشد و از خرده‌نقش‌هایی نیز در حوزه نفوذ خود برخوردار است. آنچه در این زمینه قابل توجه می‌باشد این است که شهرهای کوچک مورد مطالعه، وابستگی کامل به توانایی‌های حوزه پیرامونی خود دارند و از روابط و تأثیرات متقابل منطقه‌ای نیز بی‌بهره نیستند.

جهت مورد آزمون قرار دادن فرضیات یک و دو تحقیق از حیث کلان‌نقشی و خردنقشی می‌توان به مدل‌ها و تکنیک‌های اندازه- رتبه و ضریب آنتروپی رجوع کرد و نتایج محاسبات و تحلیل‌ها را مشاهده نمود.

مطابق با مطالعاتی در رابطه با استفاده از مدل اندازه و رتبه در شهرهای استان اصفهان درمی‌یابیم که در سال‌های مورد مطالعه (۹۰-۱۳۳۵) همبستگی

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-07]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1392.1.4.5.7]

معکوس بین لگاریتم مرتبه شهر و اندازه شهرها دیده می‌شود و هر چه بر لگاریتم مرتبه افزوده می‌شود، از لگاریتم اندازه جمعیت کاسته می‌شود و مقدار ضریب خط یا شیب خط اندازه- رتبه برای سال‌های ۹۰-۱۳۳۵ بالای عدد یک است؛ بنابراین عدم تعادل فضایی در نظام شهری استان اصفهان برقرار است. همچنان‌که فاصله شهر اول با شهر بعدی اختلاف جمعیتی فاحشی دارد و نشانگر این مطلب است که طی پنجاه سال گذشته شهر اصفهان، شهری جمعیت‌پذیر بوده است و این عامل، اختلاف زیاد جمعیتی شهر اول را با دیگر شهرهای استان نشان می‌دهد. با توجه به افزایش تعداد شهرها از ۵۷ شهر در سال ۱۳۳۵ به ۱۰۱ شهر در سال ۱۳۹۰ همچنین اضافه شدن ۴۱ شهر بین سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۰ به دلیل تبدیل روستاهای بزرگ به شهرها و تغییر در ساختار تقسیمات سیاسی کشور، به تعداد شهرهای بسیار کوچک استان افزوده گردید و شکاف جمعیتی شهرهای استان بزرگتر شد. در این نظام شهری، شهر نایین در سال ۱۳۳۵ رتبه بیست و دوم را دارد اما در سال ۱۳۹۰ به رتبه بیستم تغییر جایگاه داده است.

همان‌گونه که در جدول (شماره ۲) مندرج است، ارقام آنتروپی، کاهش یافته است که گویای حرکتی به سمت عدم تعادل در فضاست این افت نشانگر پهنه‌ای شدن تمرکز و واقعی بودن حرکت و گرایش‌های تمرکزگرایانه بوده و به عبارتی نوع خاصی از ماهیت تمرکزطلبی را مشخص می‌نماید. در کل پهنه استان، فضا از حالت تراکم و تمرکز نقطه‌ای به تراکم لکه‌ای در مرکز استان و پیرامون آن یعنی شهرهای اصفهان، خمینی‌شهر، نجف‌آباد، مبارکه، فلاورجان، شهرضا و شاهین شهر می‌باشد. اما در سال ۱۳۸۵ این ضریب از افزایش نسبی برخوردار بود و عمده دلیل آن می‌تواند افزایش چشمگیر شهرهای این استان باشد که شهر شدن روستاها، این تغییر را به وجود آورده‌اند، همچنان‌که تعداد شهرهای استان در سال‌های اخیر افزوده گردیده است؛ به این ترتیب می‌توان گفت شهرهای کوچک با خدمات‌رسانی متناسب در تعادل فضایی جمعیت نقش دارند و فرضیه اول و دوم اثبات می‌گردد.

تحلیل ضریب مکانی نشان می‌دهد که شهر نایین در بخش‌های مختلف اقتصادی، چندان قوی عمل ننموده است. گرچه توانسته در سال ۱۳۹۰ در بخش خدمات نسبت به دوره‌های قبل از آن کمی رشد نماید. بنابراین با تقویت اقتصادی و سرمایه‌گذاری در نایین، این شهر می‌تواند مکان مناسبی برای ایجاد اشتغال و ارائه خدمات به حوزه پیرامونی خود باشد.

جهت ارزیابی و تحلیل خرد نقش شهرهای مورد پژوهش در سطح ملی و شناسایی میزان تأثیرات کارکردی شهرهای مذکور در حوزه نفوذ آنها، از تکنیک شاخص توسعه‌یافتگی موریس استفاده شده و نتایجی به شرح ذیل حاصل گردیده است:

شهر نایین با دارا بودن ۱۹روستای بالای ۱۰۰ نفر جمعیت، ۳۶/۸ درصد (۷ روستا) مرکز نسبتاً توسعه‌یافته و ۶۳/۲ درصد (۱۲روستا) مرکز عقب‌مانده یا ضعیف از لحاظ خدمات و امکانات توسعه‌ای دارد. هر چند به طور کلی بسیاری از نقاط روستایی این حوزه از عدم توسعه‌یافتگی رنج می‌برند و شرایط آب و هوایی، شکل‌گیری روستاهای پراکنده با جمعیت ناچیز را موجب شده است اما این شهر با تقویت هر چه بهتر می‌تواند کاستی‌های ناحیه شمال و شمال‌شرق استان اصفهان را بهبود بخشد و به قطبی تأثیرگذار از حیث خدمات‌رسانی برای منطقه ایفای نقش نماید.

به عنوان نتیجه پایانی این مبحث می‌توان عنوان کرد که نواحی روستایی پیرامونی شهرهای کوچک، نیازمند دریافت و ایجاد امکانات و تسهیلات اولیه زیستی و ارتقای سطح متغیرهای توسعه‌ای می‌باشند و شهر مورد نظر از این جهات هنوز توانمندی و تأثیر کارایی مثبتی را نشان نداده است که شاید یکی از مهمترین دلایل آن توسعه‌نیافتگی و سطح پایین استانداردهای زندگی و زیست شهری در خود شهرهای مورد مطالعه

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.23452870.1392.1.4.5.7]

باشد؛ به طوری که توانایی لازم در انتقال همان سطح ناچیز از پیشرفت و توسعه را نیز نداشته باشند. بنابراین در صورت وجود برنامه‌ریزی‌های مناسب توسعه‌ای و شناسایی پتانسیل‌های بالقوه این شهرها به طور مستقیم، امکان نگهداشت جمعیت وجود خواهد داشت و افزایش جمعیت در حوزه نفوذ شهرهای مذکور، توانمندی خاصی را برای شهرها ایجاد می‌نماید تا بتوانند به قطبی قدرتمند در خدمات‌رسانی منطقه خود مبدل گردند و نقش مؤثری را در جذب جمعیت و جلوگیری از مهاجرت داشته باشند.

در این خصوص پیشنهادهایی در ذیل مطرح گردیده است:

■ در جهت توسعه یک منطقه، ایجاد زیرساخت‌ها بسیار مهم به نظر می‌رسد؛ بنابراین تقویت تأسیسات زیربنایی و رفع کمبودهای موجود در این زمینه هم برای شهرهای منتخب مورد نظر و هم سکونتگاه‌های پیرامونی آنها؛ از قبیل راه آسفالته، برق، گاز لوله‌کشی، خدمات پستی و اینترنتی و مراکز درمانی و آموزشی و تخصصی از مهمترین عواملی است که باید مورد توجه قرار گیرد.

■ نایین به عنوان رابط بین نواحی روستایی و شهرهای میانی دارای این قابلیت می‌باشد که علاوه بر انتقال تکنولوژی نوآوری و حتی خدمات گوناگون، تفکرات، عقاید و ایده‌های جدید را نیز به نواحی روستایی منتقل نماید و در ارتقای سطح بینش‌های اجتماعی و فرهنگی مثمرثمر باشد.

■ تقویت بخش کشاورزی در این شهرها و حوزه نفوذ آنها می‌تواند از اقدامات مهم دیگر باشد؛ خصوصاً در مناطق غربی شهرستان نایین با وجود محصولات کشاورزی و باغی، پتانسیل‌های قدرتمندی جهت توسعه این محصولات وجود دارد.

■ تقویت خدمات‌رسانی بین‌راهی برای شهر نایین به دلیل قرارگیری در مسیر ارتباطی و شاهراهی مهم کشور می‌تواند به عنوان پتانسیل مهم ایجاد اشتغال در نظر گرفته شود.

■ با تقویت و توسعه این شهرهای کوچک، زمینه‌هایی جهت ایجاد فرصت‌های شغلی و امکان تأمین درآمد سرانه بالاتر فراهم می‌آید؛ از قبیل: آموزش‌های حرفه‌ای به جوانان، اعطای تسهیلات دولتی جهت کارآفرینی و ایجاد کارگاه‌های کوچک، تنظیم ثبات قیمت برای محصولات کشاورزی، حمایت از سرمایه‌گذاران و تأمین امنیت آنها در این مناطق.

■ ایجاد مجموعه فرهنگی، تفریحی در شهرهای کوچک، برنامه‌ریزی جهت تقویت هر چه بیشتر ابنیه تاریخی یا مجموعه‌های طبیعی و فرهنگی در این شهرها و معرفی آنها به منظور قطب‌های مهم گردشگری در استان، همچنین احیای صنایع دستی، آداب و سنن و پوشش سنتی این شهرها و نواحی روستایی آنها در جهت جذب هر چه بیشتر گردشگران داخلی و بین‌المللی.

۵- منابع

ابراهیم زاده، عیسی؛ بذرافشان، جواد؛ حبیب‌زاده لمسو، کاظم. (۱۳۸۹). تحلیل و ارزیابی کاربری اراضی روستا شهرهای کوچک در ایران با استفاده از GIS مطالعه موردی: خوشرویی بابل، *مجله مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، شماره ۵.

ابراهیم زاده، عیسی؛ طیبی، نجمه؛ شفیعی، یوسف. (۱۳۹۰). تحلیلی کارکردی از نقش اقتصادی شهرهای کوچک در توسعه روستایی (مطالعه موردی: زاهد شهر در بخش شیبکوه فسا)، *فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی*، *سال ۲۳*، شماره ۱، ص ۱۵۵.

امچکی، حمیده. (۱۳۸۳). شهرهای میانی و نقش آن در چارچوب توسعه ملی، تهران: مرکز تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ص ۱۰۰.

پاتر، رابرت؛ ایونز سلی، لوید. (۱۳۸۴). *شهر در جهان در حال توسعه*، ترجمه کیومرث ایراندوست و دیگران، تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، ص ۲۱-۲۶.

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.23452870.1392.1.4.5.7]

حکمت‌نیا، حسن؛ موسوی، میرنجف. (۱۳۸۵). *کاربرد مدل در جغرافیا با تأکید بر برنامه‌ریزی شهری و ناحیه‌ای*، یزد: انتشارات علم نوین، ص ۱۸۹.

رستمی، کورش. (۱۳۸۰). بررسی عملکرد منطقه‌ای شهرهای کوچک با استفاده از تحلیل شبکه (مورد مطالعه: دارخوین (خوزستان))، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

رضوانی، محمدرضا. (۱۳۸۵). نقش و عملکرد شهرهای کوچک در توسعه روستایی با استفاده از روش تحلیل شبکه (مورد: دهستان رونیز (شهرستان استهبان))، *مجله علمی- پژوهشی پژوهش‌های جغرافیایی*، شماره ۶۱، ص ۴۷-۴۶.

رضویان، محمدتقی؛ بیرامزاده، حبیب. (۱۳۸۷). عملکرد مدیریت شهرهای کوچک در برنامه‌ریزی کاربری اراضی (مطالعه موردی: شهر بناب)، *فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های جغرافیایی*، شماره ۶۲.

زبردست، اسفندیار. (۱۳۸۳). *اندازه شهرها*، وزارت مسکن و شهرسازی، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، ص ۲۵.

زیاری، کرامت‌اله؛ زندوی، سید مجدالدین؛ آقاجانی، محمد؛ مقدم، محمد. (۱۳۸۳). بررسی مشارکت شهروندی و نقش آن در مدیریت شهری شهرهای کوچک (نمونه موردی: شهرهای گله‌دار، ورزنه وهیدج)، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره سیزدهم.

سعیدی، عباس. (۱۳۷۷). *مبانی جغرافیای روستایی*، تهران: انتشارات سمت، چاپ اول، ص ۱۰۶.

شکوئی، حسین. (۱۳۷۳). دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری، تهران: انتشارات سمت، ص ۴۱۳.

شیعه، اسماعیل. (۱۳۸۱). *مقدمه‌ای بر مبانی برنامه‌ریزی شهری*، تهران: دانشگاه علم و صنعت، چاپ دهم، ص ۱۳و ۱۴.

صدرموسوی، میر ستار؛ طالب زاده، میرحیدر. (۱۳۸۸). بررسی و تحلیل تغییرات در سلسله مراتب شهری استان آذربایجان غربی، *مجله علمی و پژوهشی فضای جغرافیایی*، ص ۱۵۲.

ضرابی، اصغر؛ موسوی، میرنجف. (۱۳۸۸). بررسی کارکرد شهرهای کوچک در نظام شهری و توسعه منطقه‌ای (مطالعه موردی استان یزد) – *مجله علمی-پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی*، شماره ۲.

عظیمی، ناصر. (۱۳۸۱). *پویش شهرنشینی و مبانی نظام شهری*، تهران: نشر نیکا، ص ۱۲۲.

فنی، زهره. (۱۳۷۵). نقش شهرهای کوچک در توسعه منطقه‌ای (مطالعه موردی: استان خوزستان)، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه شهید بهشتی، ص ۱۹۱.

ماتور، ام.پرکاش. (۱۳۶۲). آزمون مجدد نقش شهرهای کوچک در آبادانی ملی، تهران: مهندسین مشاور پژوهش عمران.

مرکز آمار ایران. (۱۳۸۵). طرح پایه آمایش استان اصفهان، معاونت برنامه‌ریزی استانداری استان اصفهان.

نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان اصفهان ۱۳۹۰-۱۳۳۵.

نظریان، اصغر. (۱۳۷۶). جایگاه شهرهای کوچک در ساماندهی فضایی، مورد زنجان، معاونت پژوهشی دانشگاه تربیت معلم تهران.

نظریان، اصغر. (۱۳۷۸). نقش شهرهای کوچک و میانی در توسعه ملی، معاونت پژوهشی دانشگاه تربیت معلم تهران.

نوری، هدایت اله؛ حسینی ابری، سید حسن؛ خادمی، حسین. (۱۳۸۸). نقش شهرهای کوچک در تعادل بخشی نظام سکونتگاهی روستایی استان یزد، *مجله علمی - پژوهشی جغرافیا و توسعه*، شماره ۱۳.

Barean; I. (2009). Introduction to urban planning, *London*, *10*(*8*), 115-142.

Bradan, F. (2010). Migration (approach and new planning in cities). *Delhi Press, Vol. 17*(*11*), 30.

Camlin; B. (2009). Migration and unemployment, London. www.IOM.int , pp. 13-38.

Holzar, H. (2009). The migration and social development. *UK, ld. Oxford. 3*(2), 27-35.

Todarn, F. (2010). *Rural Planning in the Third World*, Oxford, Lt Press.

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-07]

[DOR: 20.1001.1.23452870.1392.1.4.5.7]

[DOR: 20.1001.1.23452870.1392.1.4.5.7] [Downloaded from iueam.ir on 2026-11-07]